

Ako sa rozpráva v západnom Česku?

Jeden spoločný jazyk, no množstvo rozdielnych nárečí

Čeština a slovenčina patria do skupiny západoslovanských jazykov. Keďže vychádzajú zo spoločného jazykového základu, sú pre ne charakteristické spoločné jazykové prvky a javy. V priebehu stáročí v nich však začali prebiehať zmeny, ktorými sa od seba odlišujú v spisovnej i nespisovnej podobe jazyka. Jeden z nespisovných útvarov jazyka predstavujú nárečia (dialekty), ktoré sa aj dnes zachovávajú a v bežnej hovorenej reči sú stále živé.

Vznik českých nárečí ovplyvnili jazykové zmeny, ktoré sa na území Česka šírili nerovnomerne alebo prenikli len na určitú časť územia. Svoju úlohu pri vývine a formovaní českých dialektov zohral nielen jazykový kontakt medzi jednotlivými českými nárečiami, ale aj medzi nárečiami českými a inojazyčnými, najmä nemeckými, poľskými a slovenskými.

Štyri skupiny nárečí

Dialekty na území Česka možno vymedziť geograficky, no absolútne hranice medzi nárečiami neexistujú. Jazykové javy z jedného nárečového typu môžu prechádzať do iného nárečového typu, ale takisto sa nárečia môžu odlišovať „od dediny k dedine“. České nárečia sa tak rozdeľujú do štyroch skupín, z ktorých najväčšiu časť územia tvorí česká nárečová skupina v užšom zmysle, stredomoravská (hanácka) nárečová skupina, východomorav-

ská (moravskoslovenská) nárečová skupina a sliezka (lašská) nárečová skupina.

Dlouhej tejdén

Česká nárečová skupina sa rozprestiera približne od západného územia Čiech a siaha až k juhozápadným častiam Moravy. Spoznať ju možno podľa výraznej dvojhlásky **ej** ako spoločného znaku skupiny. To znamená, že v západných Čechách sa pracujúci človek sťažuje, že má pred sebou **dlouhej tejdén**, zatiaľ čo na Morave by ho čakal **dlouhý týden**. Typické je tu tiež začínanie niektorých slov na **v**, ak po ňom nasleduje **o**. V Prahe tak otvárame **volno** a cestu by nám skrížil **vosel**. Rozdiel je i v používaní dlhých samohlások, ktoré sa tu oproti moravským nárečiam vyskytujú v koreni slova vo výrazoch ako **bláto** alebo **lhát**. Rozdielne je aj použitie dlhých samohlások **é** a **í**, pretože obyvatelia Prahy si zájdu

do obchodu kúpiť **mlíko**, zatiaľ čo v Zlíne nájdú v potravinách **mléko**. V Prahe je možné druhý deň v týždni nazvať **outerý**, hoci je na celom území frekventovanejší výskyt slova **úterý**. Prekvapíť by nás mohli aj slová ako **nes** alebo **ved**, ktoré sú v minulom čase správne bez koncovky **-l**, no smerom na východ územia sa už v týchto tvaroch slovík nachádza (nesl, vedl). Pre západné Čechy je typické aj nerozlišovanie životnosti, čo značí, že dievčatá by tu zaujali **hezky kluci** a nie **hezci kluci**.

Česká nárečová skupina v užšom zmysle sa ďalej rozdeľuje na menšie celky, ktoré tvoria: severovýchodočeská nárečová podskupina, stredočeská nárečová podskupina, juhozápadočeská nárečová podskupina a českomoravská nárečová podskupina. Posledná spomenutá predstavuje hranicu medzi českými a moravskými nárečiami. Tieto podskupiny sa vyznačujú okrem spoločných znakov pre celú nárečovú skupinu tiež znakmi pre ne špecifickými.

Prvou nárečovou podskupinou je severovýchodočeská nárečová podskupina, ktorú tvoria napríklad mestá Mladá Boleslav, Hradec Králové, Pardubice alebo Litomyšl. Medzi znaky tejto podskupiny patrí zachovanie **u** na konci slabík v slovách ako **kreu** alebo **prauda**, krátenie samohlások v slovách typu **rohlik**, **stavení** alebo zachovanie znelosti vo výslovnosti slov ako **teď**, **zeď**.

Jan Amos Komenský. Český pedagóg, jazykovedec, prírodovedec, humanista, filozof, politik. Mal slovenských predkov.

Od Prahy po Kolín

Do stredočeskej nárečovej podskupiny patrí napríklad Praha, Havlíčkův Brod či Kolín. V tejto podskupine prevládajú najmä znaky, ktoré sú spoločné pre celé územie Čiech, avšak má aj vlastné špecifiká, napríklad krátkosť samohlások v slovách ako **nesmim**, **chlapum** alebo koncovky pri skloňovaní zámen **vo čom**, **po ňom**. Odlišný by sme použili i tvar prívlastňovacieho prídavného mena, keby sme si chceli požičať **bratrovej sešit**.

Súčasťou juhozápadočeskej podskupiny nárečí sú napríklad mestá Plzeň, Strakonice a České Budějovice. Pre jej oblasť je typické **í** v slovách ako **síto**, **vozík**, spoluhláska **k** v slovách z cudzích jazykov ako **špakát** a **fotografie**, ale i nadmerná dĺžka typu **rejba**, **plouh** (namiesto ryba, pluh). Navštíviť by nás v týchto mestách mohla prísť **bratrovo holka** alebo **sestřino kamarád**.

Patricia Ráczová
FOTO – FOTOLIA

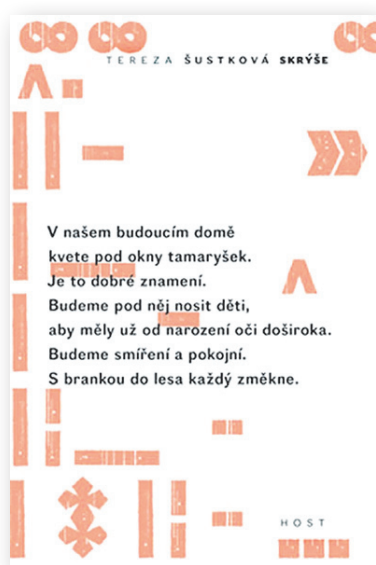
(NE)ROVNAKÉ JAZYKY

Striedanie spoluhlások v rámci slova

Pri tvorení gramatických tvarov a odvodzovaní slov dochádza v češtine i v slovenčine často k striedaniu hlások (napr. **k/c**). V niektorých prípadoch sa pravidlá o striedaní hlások v oboch jazykoch zhodujú (slov. **žiak** – **žiaci**, čes. **žák** – **žáci**; slov. i čes. **noha** – **nožička**). V češtine sa v porovnaní so slovenčinou striedanie spoluhlások (napr. **k/c**, **h/z**, **g/z**, **ch/š**, **r/r̃**) uplatňuje vo väčšej miere, najmä pri ohýbaní. Napr. v lokáli jednotného čísla pri podstatných menách všetkých rodov (čes. v **rybníce**, o **matce**, na **noze**, na **břiše/břichu** – slov. v **rybníku**, o **matke**, na **nohe**, na **bruchu**) či v lokáli množného čísla pri podstatných menách mužského rodu (čes. o **kolezích**, o **Češích**, o **druzích**, po **kouscích/kouskách** – slov. o **kolegoch**, o **Čechoch**, o **druhoch**, po **kúskoch**). Rozdiely sú aj pri zvieračích podstatných menách mužského rodu, kde v češtine pravidelne dochádza k striedaniu spoluhlások (**raci**, **hroši**, **tygři**), ale v slovenčine nie (**raky**, **hrochy**, **tigre**, výnimka – **vtáci**, **vlci** popri **vtáky**, **vlky**). Líšia sa aj niektoré tvary prídavných mien (čes. **matčin bratr**, **babiččina slova**, **sestřiny děti** – slov. **matkin brat**, **babičkine slova**, **sestrine deti**; čes. **slovenští mistři**, **drazí přátelé**, **nej sme hlusi** – slov. **slovenskí majstri**, **drahí priatelia**, **nie sme hluchí**). Aj pri slovesách je v češtine striedanie spoluhlások bežnejšie (**mohu** – **můžeš**, **myslet** – **myšlen**, **zasáhnout** – **zasažen**, **tisknout** – **tištěn/tisknut**). Pri niektorých tvaroch striedanie ustupuje a vznikajú dvojtvary (napr. **druhov** / **druzi**, **zamčen** / **zamknut**).

Katarína Muziková

KNIŽNÉ NOVINKY Z ČESKEJ LITERATÚRY

Tereza Šustková:

Skrýše

Pokojné a pokorné verše debutujúcej autorky voľne nadväzujú na tradíciu českej spirituálnej poézie. Jednoduché motívy tematicky ohraničených básní získavajú vďaka nevšednej imaginácii nové a nečakané významy. Básne tematizujú osobné vzťahy, poukazujú na krehkosť ľudského života a medziľudských vzťahov.

Host 2018

Kateřina Tučková:

Vitka

Známa autorka románov sa pustila do spracovania života českej skladateľky a dirigentky Vítězslavy Kaprálovej tentoraz v podobe divadelnej hry. Vitka bola talentovaná mladá žena s dramatickým osudom a rozporuplnou osobnosťou. Aj keď zomrela predčasne v 25 rokoch, stihla skomponovať viac než 40 oceňovaných skladieb. Verejnosť ju aj vďaka jej slobodomyselnému prístupu k mravnosti prijímala rozporuplne.

Host 2018

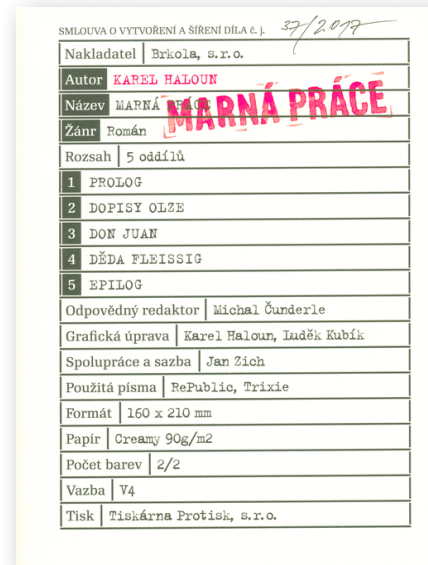

Daisy Mrázková:

Chlapec a dálka

Známa spisovateľka a ilustrátorka detských kníh vytvorila väčšinu svojich autorských kníh v 60. rokoch. Od roku 2000 vychádzajú jej najdôležitejšie tituly v reedíciách. Rozsahovo úsporný text dokáže zachytiť veľké myšlienky. Personifikovaná dialka sprevádza chlapčeka po svete, ukazuje mu rôzne divy, Nakoniec sa vracajú späť domov, do malej chalúčky, pretože práve tam sa cíti najlepšie. Príbeh dotvárajú ilustrácie, ktoré kombinujú detailnú perokresbu s abstraktnou maľbou.

Baobab 2017

Karel Haloun:

Marná práce

Prozaický debut Karla Halouna sa vracia do obdobia komunistického diktátu. Román rozdelený na päť častí, v ktorých sa mení rozprávačská perspektíva, zjednocuje postava Františka F., ešebáka nasadeného na bývalého vysokoškolského pedagóga Vojtěcha Č. Množstvo postáv a ich postrehov, protokoly ŠtB, ako aj Vojtěchove listy manželke vykresľujú každodenný život v absurdnom období.

Brkola 2018

Anna Passiová

O prekladaní z češtiny do slovenčiny s Evou Melichárkovou

Eva Melichárková, prekladateľka a redaktorka, držiteľka dvoch premii Ceny Jána Hollého.

FOTO – HELENA ĽOS IVORÍKOVÁ

Aj napriek prvotnej pochybnosti o potrebe prekladať z češtiny do slovenčiny sa EVA MELICHÁRKOVÁ zhostila prekladu českého románu, ktorý jej vyniesol ocenenie. Išlo o historicky prvé ocenenie za preklad z českého jazyka.

Za preklad českého románu Žitkovské bohyně od Kateřiny Tučkové ste získali premiú Ceny Jána Hollého. Prečo ste sa rozhodli preložiť českú knihu?

Spočiatku sa mi zdalo absurdné prekladať knihy z češtiny do slovenčiny, veď od malička som čítala české i slovenské knihy bez toho, aby som si uvedomovala, v akom jazyku sú napísané. Keď sa vydavateľstvo Tatran rozhodlo vydať román Kateřiny Tučkové v slovenskom preklade, moja prvá reakcia bola: „Preboha, prečo?“ Vysvetlili mi však, že stredná generácia už zďaleka nečíta toľko po česky, ako sme zvykli čítať my, a mladá generácia pravdepodobne číta veľmi málo. Povedala som si teda: „Ak to má niekto pokaziť, nech som to ja.“

Preložili ste približne 50 titulov z nemčiny a francúzštiny. Mohlo by sa zdať, že preklad z češtiny bude jednoduchší. Je to skutočne tak, alebo bol paradoxne náročnejší?

Jedno i druhé – je krásne, že každému slovu bez problémov ro-

zumiem, ale musela som si dávať dobrý pozor, aby som sa vyhla bohemizmom. Naše dva jazyky sú si veľmi blízke, ale pri preklade človek narazí na viacero prekladateľských pascí. Napríklad tam, kde je v češtine ypsilon, v slovenčine môže byť mäkké i (viď blondýnka/blondínka). Výnimkou nie je ani rozdiel v rode (varianta/variant). Vela času mi zabralo aj hľadanie vhodných slovenských ekvivalentov k slovám vyjadrujúcim jemné odtiene nálad, citov či rozmarov počasía.

Našli sa v románe miesta, ktorých preklad vás potrápil o čosi viac?

Žitkovské bohyně nazývajú miestni bohyňami a ich činnosť – liečenie a čarovanie – bohovaním. A práve so slovíčkom „bohovať“ som trochu bojovala, veď v slovenskom kontexte ho poznáme v úplne inom význame. Ťažko však zvoliť niečo iné. Znalosti bohýň pochádzajú priamo od Boha, preto sa ich práca logicky nazýva „bohovaním“. Potrápila ma aj veta: „Byla na majárech.“ Pátrala som po význame najprv u sestry etnografky, no neúspešne. Sestra sa obrátila na kolegyniu z Moravy, ktoré sa domnievali, že by mohlo ísť o „majer“. Dejová spojitosť však odkazovala na Budapešť, navyše mi slovo „majer“ nezapadalo do kontextu. Napokon mi z vydavateľstva poslali vysvetlenie, že ide o službu vo veľkom meste.

Ako reagovala na preklad autora?

Kateřinu Tučkovú to prekvapilo, o slovenskom preklade vôbec neuvažovala, ale potešila sa. Práve dokončujem preklad jej ďalšej knihy Vyhnání Gerty Schnirch. Vyjde tiež vo vydavateľstve Tatran a do kníhkupectiev sa dostane pravdepodobne v novembri. Ide o románové spracovanie skutočných historických udalostí z posledných dní druhej svetovej vojny a po nej, keď z Brna vyhnaní všetkých obyvateľov nemeckej národnosti.

Prekladá sa vám inak ako Žitkovské bohyně?

Áno, pretože som o tom všetkom vedela len málo. Musela som si najprv naštudovať historické fakty z toho obdobia, vyhľadať miesta na mape. To však zvyknem robiť pri každom preklade, vyhľadám si na mape miesta, kde sa príbeh odohráva, konkrétne ulice v meste, skúmam, ako to tam asi vyzerá, a predstavujem si, ako sa tá-ktorá scéna z knihy mohla odohrať.

Pri prekladovej literatúre siahnete radšej po českej alebo po slovenskej verzii?

V päťdesiatych či šesťdesiatych rokoch by som asi siahla skôr po českej verzii, ale situácia sa zmenila. Keď s priateľmi debatujeme na túto tému, zvyknem zo žartu skromne dodať, že odkedy som začala prekladať ja. Dnes máme skúsených prekladateľov a vynikajúce preklady, niektoré knihy sa čítajú lepšie po slovensky. Ako príklad v prospech českého prekladu rada spomínam knihu amerického autora Kena Keseyho Prelet nad kukučím hniezdom, v češtine vyšla pod názvom Vyhoďte ho z kola ven. Čitateľ sa možno čuduje, prečo dva úplne odlišné názvy. Slovenský je doslovným prekladom pôvodného anglického, a to je verš z detskej riekanky. Český prekladateľ preto logicky zvolil pri preklade titulu tiež verš z českej detskej riekanky. Český preklad sa začína slovami: „Tři černí frajeři...“ a slovenský: „Traja černoší chlapi...“ Čo je šťavnatejšie? O preklade sa hovorí, že je ako žena – buď pekný, alebo verný. Slovenské preklady sa zrejme prikláňali skôr k tomu vernému, ale dnes dokazujú, že spomenutý bonmot už nemusí byť celkom pravdivý.

Helena Ľos Ivoríková

Z historických podôb češtiny na území Slovenska

Osvedčenie mestskej rady o bezúhonnosti Margity Buchtovéj, vdovy po popravenom Danielovi Fischerovi (Krupina 23. mája 1698)

My, richtar a rada svobodneho a kralovskeho mesta Krupiny, znamo činime všem vubec i jednomu každemu, komuž by toho veděti naleželo, že jakož pomínulými časy v roku 1694 Daniel Fischer skrze sve vlastne vystupky aneboližto hradež pravnym spůsobem skrze mistra popravného bil na hrdle trestan a obešen spolu s svym tovarišem. Po nemnohem pak času, totižto jeho executii, skrze uštipečne některých nesmyslných lidí jeho manželka Margeta Buchta byla v reč přišla, že by sveho manžela ze šibenice byla odrezala. A ponevač se ta vec nemohla dosvědčiti na ni, protož předstupila před uplnu radu naši, unižene svu instantii předložice, abychom její nevinnosti poradili a list hodnovery pod naši pečeti mestsku pro obranu proti všem takovym uštipečnym lidem vydali. My její slušnu žádost viduce, nikoli sme tomu odepriti nemohli, než vedle auradu a povolani našeho takovy požadany list sme pod naši pečeti mestsku vydati povolili a poručili, aby zatym žádní ji na oči nametati nesmel jakožto nevinnej osobe. A ponevač poctivy mladenec Joannes Paczek, rodem ze Žiliny, uminil svuj stav mladensky proměnit a s poctivu a dobrymi mravy ozdobenu pannu Alžbetu vyšjmenovanej matrony Marti Buchta, již snubenici svu do stavu svateho manželskeho stupit, a tak vedle sveho poctiveho remesla a kunštu čičmarskeho u nas svuj kus chleba a vyživěni sve poctive vyhledavat. Pro tu příčinu i do poctiveho cechů čičmarskeho v našem meste dal se zapsat a všechny potřebné věci vedle obyčejí poctivých takových cechů do poctiveho čičmarskeho cechů vynaložit. V temto tehda jeho chvalitebnem předsevzeti jemu tež žádnú vinu nenalezajice anebož raděj jak jeho sameho, taktěž poctivy cech čičmarsky, testinu, pani matku jeho, pod ochranu naši bereme, že chceme proti všem nepřitelum a pomluvačnym jich bránit a zastavat, jak sama spravedlnost obecni od nas vyhledava. A tak tento list poctiveho cechů čičmarskeho pod pečeti naši mestsku sme ven vydati poručili.

Datum in praetorio civitatis die 23. may 1698.

Text je prevzatý z díla Pramene k dějinám slovenčiny I (1992, s. 183 – 184) a je lepší porozumenie je pravopisne a graficky upravený.

Gabriela Múcsková

Mikulov – ideálny (aj) na víkend

Vinohradnícke mesto, ktoré prekvapí bohatou históriou.

Mesto Mikulov sa jednoznačne spája s vínom a vinohradníctvom na Pálave. Pri jeho návšteve však nemusíte skončiť hneď v prvej vínotéke. Spoznať sa oplatí i bohatú históriu mesta prostredníctvom netradičnej prechádzky židovskou štvrťou alebo doslova odskočením si z námestia priamo na Mikulovský zámok. Židia v Mikulove mali v minulosti významné postavenie. Bolo tu sídlo moravského krajského rabína. Návštevníci si tak majú príležitosť obzrieť nielen rad pôvodných židovských domov s tradičnou architektúrou, ale aj

najstaršiu zachovanú synagogu na Morave či židovský cintorín. Za pohľad určite stojí aj mikve – priestor určených na očistný kúpeľ ortodoxných Židov.

Z Mikulovského zámku máte mesto ako na dlani. Malebné šľachtické sídlo, ktoré kedysi patrilo Lichtenštajnovcom i Dietrichsteinovcom v sebe ukrýva nejedno tajomstvo. Zo zámku vás vypravadí práca umeleckého zámočníka v podobe dvojkrídlovej kovovej brány a sochárska výzdoba na tzv. čestnom dvore. Pred odchodom nezabudnite navštíviť rodinnú hrobku Dietrichsteinovcov, ktorá spolu so zámkom tvoria neprehliadnutelnú dvojicu dominánt mesta.

Eva Vašková

POZNÁTE ČEŠTINU?

Vyberte správny význam nárečových slov:

1. ankrovky	a) vreckové hodinky	b) cukríky	c) topánky
2. baboch	a) koláč	b) zálečník	c) dedo
3. břichopásek	a) labužník	b) pecivál	c) opasok
4. cifrena	a) tanečnica	b) číslica	c) parádnicia
5. cukle	a) rukavice	b) gumáky	c) papuče
6. měchačka	a) vareška	b) miešačka	c) kuchárka
7. roužnout	a) rozsvietiť	b) svitať	c) ružovieť
8. šalina	a) rastlina	b) električka	c) zúrivá žena

Riešenie: 1 a, 2 b, 3 a, 4 c, 5 c, 6 a, 7 a, 8 b

Patrícia Ráczová

ILUSTRÁCIA – MIŠO UHRIN

1918
100
2018
SPOLUČNÉ STOROČIE

Pripravil Jazykovedný ústav
Ľ. Štúra SAV v spolupráci
s Českým centrom v Bratislave.
Koordínátor projektu:
Roman Soóky

ČESKÉ CENTRUM
CZECH CENTRE